

O NEKIM ZAJEDNIČKIM ZNAČAJKAMA
SLAVENSKIH NEKROPOLA S PODRUČJA DALMATINSKE HRVATSKE,
BLATNOGA JEZERA I MORAVSKE U 9. STOLJEĆU

Na Kosovu polju kod Knina, gdje leži selo Biskupija, postoji nekoliko arheoloških lokaliteta, a najvažniji je među njima onaj zvan Crkvina, znamenit još od kraja 19. stoljeća, zbog crkvene arhitekture s pripadajućim ostacima kamenog crkvenog namještaja i brojnog arheološkog materijala iz velike srednjovjekovne nekropole. Time su se nekada bavili kao prvi istraživači Marun i Radić u nizu priloga u starim serijama »Viestnika hrv. arheološkog društva« i »Starohrvatske Prosvjete«, uz Bulićevu publikaciju pleterne skulpture (1888. g.); sve to ovdje pojedinačno ne navodimo. Poslije njih je dao Karaman suvremenu znanstvenu interpretaciju tih nalaza u svojim publikacijama.¹ Pored neobjavljene Ivekovićeva² izvještaja, o snimanju arhitekture, valja uzeti još u obzir i reviziju ranijih istraživanja, koju je proveo i objavio Gunjača,³ nastojeći osim toga i topografski odrediti položaj »petih crkviha na Kosovi«, u vezi s povijesnim podatkom o nasilnoj smrti Dmitra Zvonimira, među kojima je prva crkva trobrodna bazilika na Crkvini.⁴ Ostavljamo po strani probleme vezane uz tu crkvu, koje su u tančine analizirali Gunjača i Karaman.⁵ Dovoljno je spomenuti, da je ona pregrađena u 11. stoljeću, a postojala je svakako, po Gunjači, najkasnije u 10. stoljeću, odnosno u 9.—10. stoljeću.⁶ Po našem mišljenju morala je postojati crkvena građevina na tom mjestu već u 9. stoljeću i zato, jer je nekada ispod južnog broda bazilike iskopana grobnica dječaka u ozidanom i presvođenom grobu s intaktnim karolinškim ostrugama; nadalje je u predvorju bazilike ustanovljen sarko-

fag s odraslim mrtvacem, koji je, uz bizantski zlatnik Vasilija I. (867.—886.), također imao intaktne karolinške ostruge, a oba para tih veoma kićenih ostruga ne mogu biti nikako s tipološkog gledišta mlađi od 9. stoljeća.⁷ Trobrodna bazilika sv. Marije na Crkvini bila je u upotrebi i dalje u srednjem vijeku, a u tursko vrijeme sagrađena je na njezinom srednjem brodu crkvice sv. Luke.⁸ Valja naglasiti, da je i nekropola na Crkvini dugo trajala, pa je Gunjačina revizija potvrdila dosadašnja Karamanova zapažanja o vremenskoj razdiobi starohrvatskih groblja, i to s obzirom na tipološke značajke grobne arhitekture, odnosno i opreme mrtvaca.⁹

Kontinuitet naselja na području Biskupije u vezi s Crkvinom u srednjem vijeku, od vremena narodnih vladara sve do približno u početno tursko vrijeme, može se slijediti prema tipološkim značajkama grobne arhitekture, t. j. oblika konstrukcije grobova, u kojima brojčano prevladava slavenski nakit, naročito naušnice, kako je to ponovo ustanovio Gunjača svojom revizijom Biskupije i što potvrđuju podaci o ostalim lokalitetima starohrvatskih groblja u dalmatinskoj Hrvatskoj.¹⁰ Taj je nakit, rađen u domaćim radionicama, bio u upotrebi kod Hrvata u vrijeme narodnih vladara i u pojedinim oblicima kasnije kroz srednji vijek, što su sve uglavnom poznate činjenice.¹¹ Za kontinuitet naselja u Biskupiji u ranom srednjem vijeku, i to gledajući unatrag od vremena kasnog 8. stoljeća, kako se obično datiraju najstariji starohrvatski grobovi na redove nekropole na Crkvini, prema obolu zlatnog novca Konstantima V. Kopronima

¹ Karaman, Iz kolijevke hrv. prošlosti, 1930., passim. — Karaman, Rad JAZU, 268, umj. r. 4, 1940., p. 24 sqq. — Karaman, Živa starina. 1943., passim.

² Iveković, Starohrvatska Prosvjeta (=SHP), n. s. II, 1928., p. 175.

³ Gunjača, Ljetopis JAZU, 57, 1953., p. 9 passim. — Cf. o reviziji Karaman, SHP, III. ser. 4, 1955., p. 209 sqq.

⁴ Gunjača, Rad JAZU, 288, I. odjela IV, 1952., pp. 286 sqq., 292.

⁵ Vidi bilješku 3.

⁶ Gunjača, Ljetopis JAZU, 57, 1953., pp. 27, 48.

⁷ Karaman, o. c., p. 215. — Vinski, Peristil, I, 1954., p. 194 sqq. — Cf. Radić, SHP, II., 1896., pp. 5 sqq., 71. sqq.

⁸ Gunjača, o. c., p. 48.

⁹ Karaman, o. c., p. 210, n. 4.

¹⁰ Karaman, ibidem. — Karaman, Peristil, I, 1954., p. 16 sqq. — Gunjača, o. c., p. 32 sqq.

¹¹ Vidi Karamanove radove u bilješci 1. — Karaman, Vjesnik dalm., LI, 1936., p. 81 sqq. — Karaman, Peristil, I, 1954., p. 16 sqq. — Vinski, o. c., p. 198. — Vinski, SHP, III. ser. 1, 1949., p. 35.

(741.—775.),¹² značajni su i pojedinačni avaroslavenski nalazi izrazito *keszthelyskog* tipa iz punog 8. stoljeća, koji su letimično objavljeni,¹³ a potječu vjerojatno iz uništenih grobova na tom terenu, što su svakako stariji od tih starohrvatskih grobova. Nadalje potječe odanle, i to iz 7. stoljeća, dakle iz vremena slavenske seobe, poznati vjerojatno zlatarski nalaz uzoraka za tiještenje, koji je prvi objavio u cijelosti Csallány, a poslije njega bavilo se njime više autora.¹⁴ Još su stariji pojedinačni oštećeni primjerci nakita seobe naroda, po svoj prilici također iz uništenih grobova, i to tri istočnogotska i jedan možda bizantski ili istočnogotski primjerak nakita, koji još nisu objavljeni, a valja ih, po našem mišljenju, datirati u početak 6. stoljeća.¹⁵ Spominjemo ove neobjavljene i nezapažene nalaze radi toga, da ukažemo na mogućnost kontinuiteta života na tom terenu, koji počinje već u predslavensko vrijeme, za seobe naroda na tlu Biskupije, a to uostalom zorno potvrđuju rezultati Gunjačine revizije na lokalitetu Katića Bajami (udaljenom oko 100 m od Crkvine),¹⁶ gdje je ustanovljena starokršćanska jednobrodna crkvice; kasnoantikna spolia ugrađena u baziliku na Crkvini u starohrvatsko vrijeme potječu iz te građevine 5.—6. stoljeća, s kojom su istovremeni spomenuti istočnogotski primjerci nakita. Sve nam to svjedoči o tragovima života na tlu Biskupije prije seobe Hrvata.

Karaman je u više navrata upozorio na grobove u prostoj zemljanoj raci, južno od bazilike na Crkvini i on ih s pravom smatra najstarijim starohrvatskim grobovima,¹⁷ datiranim, kako je spomenuto, zlatnikom Konstantina V. Kopronima, pa ih se obično i stavlja u vrijeme druge polovice ili završetka 8. stoljeća.¹⁸ U starijoj literaturi spominje

¹² Marun, Viestnik hrv. arh. dr., XIV, 1892., pp. 94 sq. — Radić, SHP, III, 1897., p. 31 sqq. — Radić, SHP, II, 1896., p. 143 sqq. — Karaman, Živa starina, 1943., p. 114 sqq. — Vinski, Peristil, I, 1954., p. 194 sqq.

¹³ Radić, SHP, V, 1900., p. 38 sq. — Karaman, Iz kolijevke hrv. prošlosti, 1930., fig. 144 (djelomično). — Karaman, Rad JAZU, 268, umj. r. 4, 1940., p. 28. — Vinski, o. c., p. 206, fig. 8.

¹⁴ Csallány, A Kunszentmártoni avarkori ötvössir, 1933., p. 33 sqq, tab. VIII. — Cf. Karaman, o. c., p. 22, fig. 17 (dio nalaza). — Mavrodinov, Archaeologia Hungarica, XXIX, 1943., p. 56, fig. 27. — Werner, Abhandlungen d. Deutschen Akad. d. Wiss. Berlin, 1952., tab. 4. — Vinski, SHP, III, ser. 2, 1952., pp. 32, 48. — Korošec, Zgodovinski časopis, VIII, 1954., p. 16, n. 36. — Vinski, Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s. XI, 1956., p. 80. — Prema usmenom podatku Gunjače potječe taj palaz s istočnog ruba Biskupije iznad Crkvine, s položaja Pliskov.

¹⁵ Čuva Muzej hrv. arh. spomenika u Splitu, zajedno s dvije istočnogotske kopče iz Drniša, koje je već odayno objavio Riegl, Jahrbuch d. Zentral-Kommission, N. F. I, 1903., col. 225, fig. 208, 209.

¹⁶ Gunjača, o. c., pp. 39 sqq. 49.

¹⁷ Karaman, Rad JAZU, 268, umj. r. 4, 1940., p. 24 sqq. — Karaman, Peristil, I, 1954., p. 17. — Karaman, SHP, III, ser. 4, 1955., p. 211.

¹⁸ Vidi bilješku 12.

se, da su mrtvaci u tim grobovima, kao i u ozidanom i presvođenom grobu dječaka ispod bazilike, bili zakopani u drvenom lijesu, dok je Karaman sklon pretpostavci, da se tu radi o sahrani pokojnika na dasci, na taj način, da su se stijene rake također oblagale drvom.¹⁹ Nažalost, o tim grobovima, istraženim još u prošlom stoljeću, ne postoji odgovarajuća dokumentacija u crtežima i fotografiji, ali je Karamanova pretpostavka, sudeći po analognim primjerima načina sahranjivanja u to vrijeme u srednjoj Evropi, svakako veoma uvjerljiva.

Glavna značajka navedenih grobova na Crkvini, pored obola zlatnika, jesu mačevi i ostruge karolinškog tipa. Do sada su objavljena samo dva mača u sklopu ostalog grobnog inventara iz t. zv. prvog i šestog groba,²⁰ a dandanas je moguće sa sigurnošću atribuirati ih karolinškim mačevima, t. j. spatama, i to tipa K (prvi grob) i tipa K—O (šesti grob), koji su (po Šveđaninu Arbmanu) mogli već nastati prije 800. godine, iako ih sumarno valja datirati (po Norvežaninu Petersenu) u 9. stoljeće; to smo već objasnili na drugom mjestu,²¹ gdje smo se osvrnuli na tipologiju takvih spatata, koje nisu vikinške već karolinške, i to prema nalazima iz Jugoslavije, upozorivši, uz ostalo, na tipove još neobjavljenih spatata iz Biskupije.

Ostrugama iz spomenutih grobova na Crkvini i ostalim primjercima iz dalmatinske Hrvatske bavio se također Karaman, istaknuvši, da su one karolinškog tipa i vremena.²² Karaman se uglavnom osvrnuo na objavljene ostruge iz Crkvine, među kojima se ističu prekrasno rađeni primjerci, koji su još završetkom prošlog stoljeća pobudili pažnju u inozemstvu, jer pripadaju po stilu i kvaliteti rada svakako među najbolje rađene ostruge karolinškog tipa u Evropi. To su, uz primjerke iz dva groba²³ u prostoj zemljanoj raci (datirana obolom zlatnika Konstantina V. Kopronima), ostruge iz groba mlađića u sarkofagu (t. zv. četvrti grob), ostruge iz ozidanog i presvođenog groba dječaka, te ostruge odraslog muškarca u sarkofagu (potonji je datiran

¹⁹ Marun, ibidem. — Marun, Viestnik hrv. arh. dr., XIII, 1891., p. 91. — Karaman, ibidem. — Gunjača, o. c., p. 32) naišao je pri reviziji ipak ma jedan grob, u kojem se inačica i trag lijesa sa željeznim čavlima, kako je to Karaman (ibidem) i istaknuo.

²⁰ Radić, SHP, I, 1895., p. 242 sqq. — Radić, SHP, III, 1897., p. 32 sqq. — Preradović, Zeitschrift für histor. Waffenkunde, IV, 1906./8., p. 97 sqq.

²¹ Vinski, Peristil, I, 1954., p. 196 sq., fig. 4. — Vinski, Vesnik Vojnog muzeja, 2, 1955., p. 42 sqq., tab. IV, 1, V, 1, 5. — Cf. Arbman, Schweden u. das karolingische Reich, 1937., p. 215 sqq. — Petersen, De norske vikingesverd, 1919., p. 126 sqq. — Karaman, Živa starina, 1943., p. 126. — Karaman, SHP, III, ser. 2, 1952., p. 87. sqq.

²² Karaman, Iz kolijevke hrv. prošlosti, 1930., p. 127 sq., fig. 132, 133. — Karaman, SHP, III, ser. 4, 1955., p. 211, n. 5.

²³ Radić, SHP, II, 1896., p. 144. — Radić, SHP, III, 1897., p. 35. — Forrer-Zschille, Der Sporn in seiner Formentwicklung, II, 1899., pp. 9, 13, tab. XXIII.

zlatnikom Vasilija I.), sva tri u bazilici na Crkvini.²⁴ Ove su ostruge, s pripadajućim okovima i kopčama, garnitura za pričvršćivanje na nogama, ukrašene na različit način ornamentima tipičnim za karolinško vrijeme. U pojedinosti stila i podrijetla ukrasa ovdje se ne upuštamo. Najluksuznije su izrađene ostruge iz ozidanog i presvođenog groba dječaka, i to lijevane u srebru, u vatri pozlaćene, ukrašene nizom cizeliranih rozeta i tauširanjem, zatim velike i teške ostruge odraslog muškarca iz sarkofaga, rađene od bronce, u vatri pozlaćene, ukrašene rovašenjem i kršćanskim križem; ostruge mladića iz sarkofaga izrađene su od srebra s oštećenim željeznim trnom, ostruge iz grobova u prostoj zemljanoj raci su, bilo od bronce s pozlatom i oštećenim željeznim trnom, bilo potpuno od željeza tauširane u cijelosti srebrom s masivnim, ali kraćim trnom i t. d. Valja naglasiti, da svi primjerci ostruga iz Biskupije nisu objavljeni, jer Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu čuva još više njih, kako s Crkvine, tako i s drugih lokaliteta, među kojima ima jednostavnijih i skromnije rađenih i oštećenih primjeraka, a također i bogato ukrašenih, i to sve karolinškog tipa, bez obzira na znatan broj ostruga kasnijeg vremena.²⁵ Pripominjemo, da je na mrtvacima u oba sarkofaga i u ozidanom i presvođenom grobu u bazilici na Crkvini nađeno također ostataka tkanine, svile i zlatnih niti od odjeće, te tragovi tanke obuće na nogama, ali se sve to tada, nažalost, nije uspjelo sačuvati.²⁶ Okolnosti nalaza ukazuju na to, da su u toj bazilici bile zakopane istaknute ličnosti vladajućeg sloja ranofeudalnog društva tadašnje hrvatske kneževine.

Osim Crkvine u Biskupiji postoji u dalmatinskoj Hrvatskoj još jedan značajniji lokalitet s nalazima karolinškog tipa s veoma sličnom arheološkom situacijom, i to u Gornjim Koljanima kod Vrlike — nažalost s nedovoljnim podacima o okolnostima i povezanosti grobnih nalaza. Karaman je ukazao i na taj materijal u općim crtama.²⁷ Podsjetit ćemo ukratko na to, da u Gornjim Koljanima na lokalitetu Crkvina postoje ostaci trobrodne bazilike 9. stoljeća; u njoj su ugrađena spolia s okolnog rimskog nalazišta, a naišlo se dakako na znatan broj kamenog crkvenog namještaja s tipičnim predromaničkim pleternim ukrasima kao i u Biskupiji; iz grobova potječu karolinški mačevi i ostruge karolinškog i kasnijeg vremena, nadalje, kao i u Biskupiji, brojan slavenski nakit iz starohrvatskih i kasnijih grobova i t. d. Objav-

ljen je do danas samo dio materijala, i to onaj sakupljen do približno oko 1900. g.,²⁸ dok nalazi kasnijih istraživanja Maruna i Gunjača uglavnom još nisu objavljeni. Ovdje valja ukazati na karolinšku spatu tipa K, pored još jednog neobjavljenog primjerka spate.²⁹ Par željeznih ostruga s brončanim ukrasom na korijenu trna, imaju ušice na ostružnom luku — za razliku od karolinških ostruga, koje imaju sve na lukovima pločice sa zakovicama — i one su se radi toga tumačile kao raniji merovinški tip,³⁰ ali to, po našem mišljenju, nije vjerojatno, zbog dužine trna, koji je mogao nastati sigurno tek u karolinškom vremenu.³¹ Ostale objavljene ostruge ostavljamo po strani, kao kasnije tipove,³² što smo učinili i s kasnijim tipovima ostruga iz Biskupije. Među novijim i neobjavljenim nalazima s groblja u Gornjim Koljanima ističu se dva para veoma velikih i teških brončanih ostruga, ukrašenih srebrom,³³ izrazito karolinškog tipa i nesumnjivo iz druge polovice 9. stoljeća, koji su po kvaliteti rada adekvatni biskupijskim primjercima.

Osim Gornjih Koljana valja spomenuti i pojedinačne nalaze karolinškog tipa i vremena. To su još spate iz Orlića kod Biskupije, jedna je prelaznog tipa K—O,³⁴ a druga bez sačuvane jabučice na balčaku; nadalje se među njima ističe zlatom tauširana jabučica jedne spate tipa D, što potječe vjerojatno iz Biskupije, koju smo također naveli u našem osvrtu na karolinške spate³⁵ iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, gdje se čuva najnoviji neobjavljeni nalaz spate (vjerojatno prelaznog tipa D—H?) s lokaliteta Gradac kod Drniša, poznatog od prije po crkvenoj predromaničkoj pleternoj skulpturi.³⁶ Ukupan broj karolinških mačeva u dalmatinskoj Hrvatskoj iznosi dvanaest komada, s terena Dalmatinske Zagore, omeđenog gornjim tokom rijeke Krke i rijeke Cetine; ovaj je broj daleko veći od sviiju dosad ustanovljenih primjeraka tog oružja u ostalim krajevima Hrvatske; to su: jedna spata tipa K iz Podsuseda kod Zagreba, jedna spata tipa X iz Brodskog Drenovca i jedna spata slična tipu X iz Mogo-

²⁸ Radić, o. c., p. 99 sqq. — Radić, SHP, V, 1900., p. 107 sqq. — Radić, SHP, VI, 1901., p. 3 sqq.

²⁹ Radić, SHP, III, 1897., p. 99. — Vinski, Vesnik Vojnog muzeja, 2, 1955., tab. V, 2. — Za moviji nalaz spate Vinski, o. c., tab. V, 8.

³⁰ Radić, o. c., p. 103. — Forrer-Zschille, ibidem. — Karaman, ibidem.

³¹ U merovinško vrijeme je trn ostruge znatno kraći, iako ušice na ostružnom luku ukazuju na to vrijeme. Srvani primjerak ostruga iz Bratiškovača, cf. Radić, SHP, IV, 1898., p. 61.

³² Radić, SHP, VI, 1901., p. 4 sq. — Radić, SHP, IV, 1898., p. 60. — Gunjača, o. c., p. 32, fig. 6.

³³ Vinski, Peristil, I, 1954., p. 204 (spomenute). — Bach-Radojković-Comisso, Umetnička obrada metala, II., 1956., p. 10, no. 75 (opisane); datiranje ondje 9.—10. stoljeće valja ispraviti u 9. stoljeće.

³⁴ Vinski, Vesnik Vojnog muzeja, 2, 1955., tab. V, 3.

³⁵ Vinski, o. c., tab. V, 6.

³⁶ Radić, SHP, IV, 1898., p. 107 sqq. — Arheološki muzej u Splitu čuva još 2 neobjavljene spate bez lokaliteta.

²⁴ Radić, o. c., p. 38. — Radić, SHP, II, 1896., pp. 5, 77, tab. I, II. — Forrer-Zschille, ibidem. — Za sarkofag s odraslim muškarcem cf. Radić, o. c., p. 72 sq. — Za sarkofag s mladićem cf. Marun, SHP, IV, 1898., p. 113. — Za ozidani i presvođeni grob dječaka cf. Gunjača o. c., p. 35, fig. 8. — Marun, o. c., p. 114.

²⁵ Vinski, Peristil, I, 1954., pp. 194, 204.

²⁶ Radić, SHP, II, 1896., pp. 5, 71, 73. — Radić, SHP, III, 1897., p. 31.

²⁷ Karaman, ibidem.

rjela na dalmatinsko-hercegovačkoj međi.³⁷ Iz ostalih krajeva Jugoslavije nisu nam poznati nalazi karolinških mačeva. Istu tvrdnju možemo iznijeti i prema statistici nalaza karolinških ostruga, iako nismo u mogućnosti navesti ovdje točan broj (on je nesumnjivo mnogo veći od broja spat), jer dobar dio ostruga iz Dalmatinske Zagore nije, osim onih kičeno rađenih citiranih primjeraka, još ni popisani priređen za objavu.^{37a} Izvan Hrvatske ustanovljen je par oštećenih brončanih i pozlaćenih ostruga iz uništenog groba u Sultanovićima kod Bugojna u jugozapadnoj Bosni;³⁸ one su potpuno analogne spomenutim ostrugama dalmatinske Hrvatske, kojoj je u vrijeme narodnih vladara pripadao taj kraj Bosne približno do rijeke Vrbasa. Karaman spominje još jednu oštećenu ostrugu bez oznake lokaliteta iz Bosne³⁹ i ona je, sudeći po obliku i dužini trna, karolinškog tipa, premda ima ušice na luku. Iz Slovenije valja ukazati na jednostavnije ukrašen primjerak brončane karolinške ostruge sa željeznim trnom s lokaliteta Gojače-Boršt u Primorju, nadalje na ulomak brončane ukrašene ostruge uz tri neukrašene i oštećene željezne ostruge s Gradišča nad Bašljem kod Kranja;⁴⁰ brončani primjerci su karolinškog tipa i vremena, a željezni mogu biti i nešto kasnijeg datuma, poput sličnog neobjavljenog primjerka iz Brezja. Analogne su ovim potonjima i također kasnijeg vremena, t. j. ovdje čak 10.—11. stoljeća, nekoliko željeznih neukrašanih ostruga iz velike slavenske nekropole u Ptuj, koje predstavljaju vjerojatno retardirane, jednostavno izrađene primjerke iskonski karolinškog tipa ostruga, kao što smo to, uostalom, imali prilike ustanoviti na srednjovjekovnom gradištu u Mrsunjskom lugu,⁴² odatle potječe jedna manja i laganija, doduše brončana, no oštećena i jednostavna ostruga. Po iznesenim podacima razabiramo, da su karolinške ostruge najčešće u čitavoj Jugoslaviji zastupane na teritoriju između gornjeg toka rijeke Krke i rijeke Cetine, dok su inače rijetke, iako se u slavenskim nekropolama i naseljima na panonskom tlu nailazi na jednostavne primjerke, koji zapravo predstavljaju tipološku retardaciju u usporedbi s razvojem ostruga u 10.—11. stoljeću u srednjoj

Evropi.⁴³ I kasniji primjerci ostruga sa spomenutih i drugih lokaliteta u dalmatinskoj Hrvatskoj zastupani su u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, ali one su samo manjim dijelom objavljene. Oblici se ostruga u 10.—11. stoljeću pomalo mijenjaju, presjek trna naime varira i ne mora biti uvijek okrugao poput presjeka trna na karolinškim primjercima, jer se trn produžuje i stanjuje ili dobiva ponekad ispupčenje na vrhu, a od 11. stoljeća dalje trn se svija tako, da nije više, kao do tog vremena, ravan u osi s ostružnim lukom.

Vratimo li se ishodištu našeg razmatranja, t. j. nalazima mačeva i ostruga karolinškog tipa i vremena na tlu dalmatinske Hrvatske, valja upozoriti na to, da termin »karolinški« upotrebljavamo prvenstveno s obzirom na tipološko podrijetlo, kao i na vrijeme cvata ovog osebujnog arheološkog materijala iz grobova. Dandanas je jasno, da naprijed navedeni mačevi nisu vikinški, već da potječu iz karolinškog kruga, ne samo u našim krajevima, već inače u Evropi; Slaveni su to iskonski franačko oružje prihvatili kao import i po svoj prilici također jednom dijelom sami izrađivali. To su naročito ustanovili Eisner, Rybakov i Hensel za različite slavenske zemlje, kako smo to isticali na drugom mjestu.⁴⁴ Isto vrijedi i za ostruge, što su ih upotrebljavali slavenski konjanici-ratnici, i nije slučajna grobna povezanost karolinških spat i ostruga na pr. u Biskupiji i drugdje. Za radionice cvog karolinškog materijala nemamo nikakvih sigurnih podataka na tlu dalmatinske Hrvatske. Na oštricama spat a s tog terena nema doduše franačkog natpisa — kao na pr. na jednom maču Slavena Pomeranije, što ga spominje Hensel⁴⁵ — ali to još uvijek ne dokazuje domaće radioničko oružarstvo u to vrijeme, koje, dakako, ne možemo a priori negirati. Donekle je proizvoljna pretpostavka, da se kičene ostruge iz Biskupije smatraju proizvodom dalmatinskih gradova,⁴⁶ radi postojanja navodno takva zlatarskog obrta u njima, jer za to nema uopće podataka, to više, što bez obzira na nedostatak takvih nalaza u ovim gradovima, ne dokazuje ni tipologija ostruga; stil ukrasa na njima, pa ukoliko je i pojedini ornament na ostruzi podrijetlom bizantski, ne isključuje, naime, karolinško stvaranje, koje crpi, uz ostalo, posredstvom Bizanta, više motiva iz kasnoantikne baštine. Karamanovo je gledište u vezi sa starohrvatskim mačevima i ostrugama,⁴⁷ zbog

³⁷ Vinski, o. c., p. 44, tab. IV, 2, 3, 4. — Iz dalmatinske Hrvatske potječu 2 spate približno srodne tipu X, cf. Vinski, o. c., tab. V, 7, 8.

^{37a} Jedan par neobjavljenih teških ostruga izrazito karolinškog tipa, rađenih u Ostrovici kod Skradina, čuva još Gradski muzej u Šibeniku.

³⁸ Čremošnik, Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s. VI, 1951., p. 314 sqq., tab. I.

³⁹ Karaman, Povijest Bosne i Hercegovine, I, 1942., p. 627.

⁴⁰ Kastelic, Zgodovinski časopis, VI—VII, 1952./3., pp. 91 sq., 103. sqq., fig. 2, 16, 17.

⁴¹ Korošec, Staroslovansko grobišće etc. Dela SAZU, I, 1950., p. 100 sqq., fig. 25, 26.

⁴² Vinski i Vinski-Gasparini, Gradišće u Mrsunjskom lugu, 1950., pp. 22, 24.

⁴³ Forrer-Zschille, o. c., pp. 9, 13, tab. XXIV. — Cf. Karaman, Iz kolijevke hrv. prošlosti, 1930., p. 128.

⁴⁴ Eisner, Obzor praehistoricky, IV, 1925., p. 56. — Rybakov, Remeslo drevnei Rusi, 1948., pp. 224, 228. — Hensel, Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna, 1952., p. 303. — Cf. Vinski, Peristil, I, 1954., p. 196 sq.

⁴⁵ Hensel, o. c., fig. 306.

⁴⁶ Čremošnik, o. c., p. 320.

⁴⁷ Karaman, SHP, III, ser. 2, 1952., p. 87 sqq. — Karaman, SHP, III, ser. 4, 1955., p. 207 sq.

njegova opreznog rasuđivanja, nesumnjivo najbliže istini, jer je Karaman ostavio pitanje domaćih radionica za sada otvorenim. Karolinški import mačeva i ostruga u dalmatinsku Hrvatsku morao je nesumnjivo, po našem obrazloženju, postojati, s obzirom na tipologiju materijala i na vrijeme njegove upotrebe, ali time ne želimo tvrditi, da je svaki primjerak morao biti importiran iz franačkog carstva u te krajeve, gdje se po svojoj prilici nastojalo izrađivati također po karolinškoj modi slične rukotvorine. Karamanova skepsa prema nedostatku bogato ukrašenih ostruga izvan naših krajeva nije potpuno opravdana, jer i iz franačkih radionica na Rajni ima kićenih primjeraka ostruga,⁴⁸ iako biskupijski primjerci uglavnom po kvaliteti rada i stilskoj raznolikosti, nadmašuju one na Rajni, pa ostaje otvoren problem, koji su zlatari proizvodili ukrase na onim biskupijskima, jer na pr. pozlata bronce na vatri s rovašenim ukrasom biljnih i geometrijskih motiva nije ni po čemu dokazana za dalmatinske gradove u 8. i 9. stoljeću, a tauširanje ima već od seobe naroda dalje, t. j. prije karolinškog vremena, veliku raširenost u Evropi izvan bizantske utjecajne sfere.⁴⁹ Moramo se pitati zašto nemamo poslije vremena karolinškog stvaranja na našem tlu nikakvu tradiciju u tipu i stilu ukrasa tih ostruga, kako je to naprotiv ustanovljeno za domaće proizvode starohrvatskih naušnica prema bizantskim prototipovima u tehnici filigrana; ovo je nesumnjivo prešlo iz dalmatinskih gradova u zaleđe, pa je i ostalo veoma dugo u upotrebi u srednjem vijeku. Prema svemu, dakle, mora problem domaćih radionica za bogato ukrašene ostruge ostati otvoren, iako mi te ostruge, kao ni mačeve, ne možemo nikako objasniti na našem tlu bez karolinškog tipološkog utjecaja.

Valja, međutim, ponovo upozoriti na datiranje navedenih grobova iz Biskupije. Po prilozima bizantskih zlatnika najstariji su grobovi u prostoj zemljanoj raci, a to bi bila druga polovica ili završetak 8. stoljeća, dok bi relativno najmlađi bio grob odličnika u sarkofagu bazilike na biskupijskoj Crkvini, t. j. završetak 9. stoljeća ili najkasnije 900. g. Specifičan materijal u ovim grobovima jesu mačevi i ostruge, tipični inače u Evropi za drugu polovicu, odnosno za kasno 8. stoljeće i za čitavo 9. stoljeće sve do samog početka 10. stoljeća, pa i oni služe sami po sebi za datiranje; po njima valja datirati sve grobove s takvim tipovima nalaza, bez obzira na bizantske zlatnike u dalmatinskoj Hrvatskoj, koji uostalom potvrđuju ovakvo okvirno datiranje. Dok Karaman ističe, da ti grobovi u prostoj zemljanoj raci idu u 8. stolje-

će,⁵⁰ t. j. zapravo u drugu polovicu i u završetak 8. stoljeća, ove grobove valja uže datirati, po našem mišljenju, u vrijeme iza 800. g. ili čak još vjerojatnije u rano 9. stoljeće. Vremenska razlika nije velika, ali ona ima svoje opravdanje. Bizantski zlatnici Konstantina V. Kopronima česti su u dalmatinskoj Hrvatskoj, gdje su služili kao kurentno sredstvo plaćanja i mogli su u vrijeme prijelaza od 8. u 9. stoljeće biti u opticaju, te lako služiti u ranom 9. stoljeću još i kao obol. Mačevi i ostruge, zbog karolinških tipoloških značajki, nisu vezani za drugu polovicu 8. stoljeća, već i za čitavo 9. stoljeće. Sve navedene ostruge u dalmatinskoj Hrvatskoj nemaju izričito kratak trn (značajku 8. stoljeća), a pogotovo veliki i teški primjerci ostruga pripadaju poodmaklom 9. stoljeću. Važan argument su nesumnjivo povijesne mogućnosti, koje su uvjetovale bliži dodir Hrvata na tom tlu s franačkim carstvom Karla Velikog, odakle potječu tipovi mačeva i ostruga, i to bez obzira da li ih tumačimo kao import iz karolinških radionica ili kao domaći proizvod po karolinškim uzorcima.

U vremenu od 800. g. i u toku prve polovice 9. stoljeća, posredstvom benediktinaca i franačkih misionara, prodire kršćanstvo dublje u Dalmatinsku Zagoru, ali pod pokroviteljstvom Karla Velikog, koji je od 800. g. postao i »rimski car«. Pored crkvenog graditeljstva, što se u toku 9. stoljeća razvija na dalmatinskom tlu, potječu iz tog vremena, t. j. iz prve polovice 9. stoljeća (kada je osnovana, čini se, biskupija u Ninu), rijetko ušćuvani primjerci karolinškog importa misionara, kao što je to na pr. moćnik franačkog sveca Asela u Ninu.⁵¹ Poznat je i iz povijesti boravak benediktinskog pisca Gottschalka iz Fulde u tim krajevima 846. — 848. g., za vladanja kneza Trpimira; on tada još priznaje vrhovnu vlast franačkog cara Lotara I; znamo nadalje, da je Trpimir osnovao u Rižinicama poznati benediktinski samostan.⁵² Valja upozoriti i na tu povijesnu činjenicu, da su već 805. ili 806. g. dalmatinski gradovi slali poslanike Karlu Velikom u Thionville;⁵³ odatle je Karlo Veliki uostalom 805. g. izdao i poznatu svoju najoštriju zabranu izvoza franačkog oružja u zemlje Slavena i Avara.⁵⁴ Već oko 797. g. sukobljuju se Hrvati navodno s Pipinom, sinom Karla Velikog, 799. g. opiru se furlanskom markgrofu kod Rijeke, koji je s njima ratovao preko franačke Istre, ali dalmatinski Hrvati nisu došli pod zavisnost franačkog carstva prije 803. g.⁵⁵ Posavski Hrvati pomažu u panonskim krajevima 795. i 796. g. franačkoj voj-

⁵⁰ Karaman (u više navrata) na pr., Peristol, I, 1954., p. 17.

⁵¹ Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, I, 1925., pp. 309, 660, fig. 269, 270. — Cf. Karaman, Živa starina, 1943., p. 134.

⁵² Šišić, o. c., p. 330 sqq.

⁵³ Šišić, o. c., p. 309 sq.

⁵⁴ Vinski, o. c., p. 196 sq., n. 33a.

⁵⁵ Šišić, o. c., p. 306 sq.

⁴⁸ Vinski, o. c., p. 195, n. 19 (s nekoliko citata ukrašenih ostruga, ali njihov broj mogao bi se i povećati). — Cf. Lindenschmit, Altertümer unserer heidnischen Vorzeit, V, 1911., p. 227 sqq., tab. 42.

⁴⁹ Holmquist, Tauschierete Metallarbeiten des Nordens, 1951., p. 36 passim.

sci pri uništenju avarske vlasti.⁵⁶ Karlo Veliki, podčinivši te krajeve, u nastojanju za dominacijom nad istočnom obalom Jadrana i zaleđem, koju mu je Bizant osporavao, uđe s njime 806 g. u ratni sukob. Mirom u Aachenu 812. g.,⁵⁷ završeno je franačko-bizantsko ratno stanje, pa je tada i Bizant priznao vrhovnu vlast Karla Velikog nad hrvatskim krajevima, osim obalnih gradova, koji su u sklopu bizantskog temata. Vrijeme iza aachenskog mira otvara širom vrata franačkoj prevlasti nad hrvatskim kneževinom; to je uostalom i dovelo do poznatih zbivanja za kneza Borne,⁵⁸ kako nam ih bilježe franački anali. Tada je i omogućeno jače kulturno djelovanje benediktinaca, koje sve više raste tokom 9. stoljeća, a također je, s povijesnog gledišta, baš u to vrijeme mogao nesmetano doći do izražaja karolinški kulturni utjecaj, koji se odrazuje na mačevima i ostrugama u Dalmatinskoj Zagori. Ne želimo ovim događaje uvjetovane mirom u Aachenu 812. g. smatrati kao jedinu mogućnost za uže datiranje tog materijala, budući da je 803. g. najraniji terminus ante quem i konjaničkom opremom karolinškog tipa u prostim zemljanim rakama, ali ne smatramo, zbog povijesnih činjenica, vjerojatnim, da su oni stariji od ranog 9. stoljeća. Pomicanje datiranja tih grobova od vremena druge polovice 8. stoljeća u vrijeme iza 800. g., odnosno u rano 9. stoljeće, bitno ne mijenja kronologiju starohrvatskih groblja, plod dugogodišnjeg Karamanova istraživanja; na to smo već upozorili.⁵⁹ Grobovi ovalno sužena tlocrta, obloženi kamenim klinovima i pokriveni netesanim kamenim pločama (sa starohrvatskim naušnicama kao karakterističnim kulturnim priložima) u dalmatinskoj Hrvatskoj mogu, naime, također ući u upotrebu tokom 9. stoljeća, te daju tim grobljima na redove u krševitim krajevima svoj osebujan biljeg. Spomenuto pomicanje datiranja grobova u prostoje zemljanoj raci ne mora vrijediti za sve nalaze takvih grobova, što sadrže zlatnik Konstantina V. Kopronima, jer oni doista već mogu postojati u drugoj polovici 8. stoljeća, kao što je to vjerojatno ženski grob iz Trilja,⁶⁰ gdje ne postoji karolinški oblikovan materijal, već bizantski fino rađeni ženski nakit, gotovo sigurno zlatarski proizvod dalmatinskih gradova. Biskupijski grobovi i njima analogni nalazi u tom kraju s karolinškim ostrugama i mačevima pripadaju

ratnicima 9. stoljeća, jer je tada kulturni utjecaj franačkog carstva na vladajući sloj u hrvatskoj kneževini bio, barem u tom pogledu, značajniji od utjecaja susjednih dalmatinskih gradova pod bizantskim okriljem, odakle potječu možda bizantski zlatnici u starohrvatskim grobovima, u kojima nisu za sada ustanovljeni franački novci. Ti gradovi unutar bizantskog temata nisu po svoj prilici imali radionice oružja i konjaničke opreme naročito po karolinškom uzoru, a baš je taj ostavio jasan biljeg nalazima iz grobova ratnika na tlu dalmatinske Hrvatske u 9. stoljeću.

Na teritoriju Jugoslavije ne postoje do sada arheološki lokaliteti, gdje bismo mogli tražiti istovremene analogije za navedeni materijal mačeva i ostruga iz grobova s Crkvine u Biskupiji i s Crkvine u Koljanima, osim spomenutih slučajnih nalaza iz Hrvatske (pored jugozapadne Bosne i Slovenije). Tako na pr. Sisak, kao navodno sjedište Ljudevita Posavskog, iako po arheološkim nalazima indicira kontinuitet naselja u ranom srednjem vijeku,⁶¹ nije pružio, prema sadašnjem stanju istraživanja, mogućnosti analogija 9. stoljeća s navedenim materijalom iz Biskupije, premda se po povijesnim podacima mogu ovakvi nalazi u Sisku očekivati. Međutim, analogija se može naći, izvan Jugoslavije, i to prvenstveno u Mađarskoj i u Čehoslovačkoj.

To je Zalavár, nekada Blatnograd (*urbus paludarum, Mosapurc*), sjedište knezova Pribine i Kocelja u 9. stoljeću, zapadno od Blatnog jezera na rijeci Zali. Već odavna se naša povijest bavi ovim vladarima panonskih Slavena — naročito zbog boravka Metodija na dvoru kneza Kocelja — koji su kao franački vazali upravljali mark-grofovijom Gornjom Panonijom u 9. stoljeću od približno 840. g. (Pribina + 860, Kocelj + 872) dalje. Neko vrijeme imali su oni udio vlasti i nad krajevima u posavskoj Hrvatskoj, a hrvatski knez Braslav upravljao je 896. g., opet kao franački vazal, prekodravskom Panonijom i Blatnogradom do najezde Mađara oko 900. g.⁶² Sakralna arhitektura Zalavára privlačila je, u vezi s Pribinom, već ranije interes stručnjaka i kod nas se na nju nedavno također osvrnuo Karaman,⁶³ u vezi s istraživanjima Radnótiya i Dercsényija iz 1946.-47. g. Najnovija iskapanja velikog opsega 1951.-53. g., što ih je vodio Fehér sa svojim suradnicima u Zalaváru, pružili su izvanredno obil-

⁵⁶ Šišić, o. c., p. 303 sq.

⁵⁷ Šišić, o. c., p. 310.

⁵⁸ Šišić, o. c., pp. 310, 312 sqq., 318, 664. — Franačka su i povijesno sačuvana imena opata Theudeberta i biskupa Aldefreda iz Nina, prezbitera Gumpertusa iz Blača i t. d.; nadalje se kao franački utjecaj može tumačiti i kult pojedinih kršćanskih svetaca (na pr. Ambrosius, Chrysogonus, Euphemia, Hermagoras, Martha, Martinus i dr.) udomačen u dalmatinskoj Hrvatskoj već u 9. stoljeću.

⁵⁹ Vidi bilješke 9 i 10. — Cf. Gunjača, SHP, III. ser. 5, 1956, p. 21 sqq.

⁶⁰ Karaman, o. c., p. 116 sqq.

⁶¹ Horvat, SHP, III. ser. 3, 1954., p. 93 passim. — Brunšmid, Vjesnik hrv. arh. dr., n. s. VIII, 1905., p. 212 sqq., fig. 32. 2, 4, 5, 9, 36. — Vinski, Archaeologia Jugoslavica, I, 1954., p. 74 sqq., fig. D. — Vinski, Glasnik Zemaljskog muzeja, n. s. XI, 1956., p. 78 sqq., tab. VII, 43-45. — Nekoliko nepoznatih slučajnih nalaza seobe naroda i keszthelyskog tipa iz Siska čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu; a priređeni su za objavu na drugom mjestu.

⁶² Jireček, Književnik, III, 1886., p. 90 sqq. — Šišić, o. c., pp. 324, 342 sqq., 370 sq., 396 sq.

⁶³ Karaman, Archaeologia Jugoslavica, I, 1954., p. 91 sqq.

ne i važne rezultate.⁶⁴ Ne ulazeći ovdje u pojediniosti, valja najsumarnije ukazati na to, da su ti radovi vršeni prvenstveno na lokalitetu Vársziget, dakle na samom otoku u močvarnom terenu rijeke Zale, gdje se nalazio nekad sam Blatnograd, korišten dakako i u kasnije vrijeme u različite svrhe kroz više stoljeća. Fehéru je uspjelo odrediti u složenoj situaciji kompleksa razorenog utvrđenja i ostatka arhitekture nekoliko razina, a unutar najniže razine dvora (on potječe od benediktinskog samostana 11. stoljeća, t. j. arpadovskog vremena) naišao je Fehér na tragove drvenih balvana fortifikacije sa zemljanim bedemom, uništene požarom u 9. stoljeću, u vrijeme kneza Pribine.⁶⁵ Radovi na istraživanju fortifikacije i arhitekture nisu još dovršeni, te se na njih dalje ne osvrćemo. Zanimljiva je i stratigrafija nalaza slavenske keramike, po kojoj se također može diferencirati sloj 9. stoljeća iz vremena Pribine od sloja 11. stoljeća iz vremena Stjepana I.⁶⁶

Veoma su značajni rezultati iskapanja groblja u Zalaváru; ustanovljeno ih je ukupno tri, od kojih su dva na samom otoku (Vársziget) u sklopu Blatnograda, i to: nekropola uz dvor (354 groba), datirana u 9. i 10. stoljeće⁶⁷ i nekropola uz kapelu (163 grobova), datirana u 11. i 12. stoljeće;⁶⁸ treća nekropola ne nalazi se na otoku, već na brežuljku u današnjem mjestu Zalavár (135 grobova), datirano u 10. i 11. stoljeće.⁶⁹ Sva ta groblja pripisuju mađarski arheolozi, koji su iskapali i objavili taj dobro dokumentirani materijal, uglavnom Slavencima, a to već samo po sebi znači prekrat u sadašnjem istraživanju groblja na redove panonskih Slavena u Mađarskoj. Mi ćemo se ovdje zadržati samo na onim najranijim grobovima nekropole uz dvor, koje Fehér datira u 9. stoljeće, a potječu s najdubljeg grobnog sloja; većina grobova pripada, po Fehéru, 10. stoljeću, a pojedini idu možda i u 11. stoljeće,⁷⁰ kada počinje pokapanje na susjednoj nekropoli uz kapelu. Grobovi sigurno iz 9. stoljeća (ima ih 20, t. j. 17 muških i 3 ženska) obilježeni su sahranom mrtvaca u drvene lijesove, koje Fehér potanko opisuje i dokumentira.⁷¹ U muškim grobovima ističu se kao prilozi ostruge skramasaksi, okovi i sl.; ostruge su izrazitog karolinškog tipa, masivne, većinom oštećene, od željeza i gotovo bez ukrasa, ali jedan par ostruga lijepo je ukrašen i Fehér baš po njima datira taj muški grob u sredinu 9. stoljeća.⁷² Ne uvjerava nas Fehérov tumačenje, da su to grobovi »franački«,

(t. j. bajuvarski) odnosno, da potječu od franačkih vojnika⁷³. Po našem mišljenju jednako je moguće, da su to grobovi vladajućeg sloja 9. stoljeća u Blatnogradu; on je nužno morao biti pod intenzivnim franačkim utjecajem u načinu života, a to se moralo manifestirati u grobovima. Kao primjer za ovu tvrdnju može nam poslužiti analogna grobna oprema iz Moravske, naročito iz nekropole u Starom Městu, o kojima će biti riječi. Od ženskih grobova 9. stoljeća u zalavárskoj nekropoli uz dvor, ističe se naročito jedan grob u lijesu s bogatim prilozima zlatnih grozdolikih bizantskih naušnica, koje su, po stilu i tehnici rada, najbliže luksuzno izrađenim takvim primjercima velike nekropole u Starom Městu.⁷⁴

Daljnje analogije za grobove 9. stoljeća s Crkvine u Biskupiji možemo naći na području tadašnje Velikomoravske države, i to naročito u Starom Městu; na to namjeravamo ovdje upozoriti u najkraćim crtama, ne upuštajući se u poznate povijesne pojedinosti. Staré Město, navodno »Veligrad«, nesumnjivo je jedno od glavnih središta ove slavenske države, koja je postojala kroz čitavo 9. stoljeće, a izgubila je svoju samostalnost početkom 10. stoljeća (909. g.). Veliku nekropolu s lokaliteta »na valách«, koja se sastoji od 1479 grobova na redove pretežno iz 9. i 10. stoljeća, nedavno je u tančine obradio i objavio u cijelosti Hrubý u velikoj publikaciji⁷⁵. Ostavljamo po strani prikaz glavnine materijala u njegovim općim značajkama, među kojim se naročito ističe i broj slavenki nakit, djelomično srodan starohrvatskom nakitu. Za nas je potrebno spomenuti samo način pokapanja, kojeg je Hrubý potanko razradio i gdje on razlikuje više varijanta grobne arhitekture i opreme mrtvaca u raci, češće obložene daskama na različit način, pored toga upotrebljava se lijes i t. d.⁷⁶ to može poslužiti kao korisna komparacija za buduća iskapanja grobova tog vremena u našim krajevima, jer su te značajne pojedinosti bile kod nas potpuno zanemarivane u prošlosti. Mačevi iz grobova ratnika su, po Hrubýu, zapadnog i »normanskog« podrijetla, ima ih ukupno pet primjeraka, i to tipa H i X; dva su ukrašena tauširanjem.⁷⁷ Ostruga postoji velik broj, ali sve imaju ravan trn u osi s lukom: Hrubý ih diferencira na manje i lažnije s otvorenijim lukom, te velike i teške, karolinške u najužem smislu; dva para od njih su bogato ukrašena tauširanjem u više boja i platirana zlatom, ali obje varijante ostruga Hrubý datira u prvu i u drugu polovicu 9. stoljeća, a sve imaju

⁶⁴ Fehér, Sós, Mikes, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, IV, 1954., p. 201 passim.

⁶⁵ Fehér, o. c., pp. 238. sqq., 246, 252, fig. 21, 3, 24, 25.

⁶⁶ Fehér, o. c., pp. 252, 262, fig. 37, 38.

⁶⁷ Fehér, o. c. p. 210 sqq.

⁶⁸ Sós, o. c., p. 267 sqq.

⁶⁹ Mikes, o. c., p. 275 sqq.

⁷⁰ Fehér, o. c., p. 236.

⁷¹ Fehér, o. c., pp. 211, 217. sqq., fig. 2, 8—11.

⁷² Fehér, o. c., pp. 217, 232 sqq.; fig. 6, 14, 16.

⁷³ Fehér, o. c., pp. 229 sqq., 234 sqq.

⁷⁴ Fehér, o. c., pp. 221, 223, fig. 3, 4.

⁷⁵ Hrubý, Staré Město, velkomoravské pohřebiště »na valách« (Monumenta Archaeologica III), 1955., passim. — Cf. Eisner, Památký Archeologické, XLVII, 1956., p. 187 sqq.

⁷⁶ Hrubý, o. c., p. 57 sqq., fig. 4—6.

⁷⁷ Hrubý, o. c., p. 163 sqq., fig. 27. — Cf. Eisner, Slavia, XXV, 1956., p. 286.

okrugao presjek trna (teški primjerci ostruga odgovaraju najviše biskupijskim); mlađe su iz 10. stoljeća poneke ostruge, jednostavne, od jakog lima s pravokutnim presjekom trna.⁷⁸ Po statistici ostruga, koje su većinom od željeza i neukrašene, može se pretpostaviti, da su one većim dijelom izrađene po karolinškom uzoru i utjecaju mode tog vremena u lokalnim radionicama, to više, jer je Hrubý ukazao na vjerojatno postojanje obradbe željeza⁷⁹ oko Starog Města, a i inače je (prema mnogim drugim nalazima iz grobova i ostava željeznih predmeta različite funkcije u Moravskoj)⁸⁰ ta pretpostavka sigurno opravdana. Mačevi su, naprotiv, u odnosu prema ostrugama veoma malobrojni u toj golemoj nekropoli, pa je doista moguće, da su importirani iz susjednih zemalja franačkog carstva. Uz nekropolu »na valách« postoji i malena jednobrodna crkva, nastala djelovanjem apostola Ćirila i Metoda oko 863. g., za vladanja kneza Rastislava, a razorena je oko 900. g., dok je ta nekropola trajala i u 10. stoljeće.⁸¹ — U Starom Městu iskapao je Poulik⁸² na položaju »Špitálky« preostali dio uništene nekropole od 42 groba uz sličnu jednostavnu crkvu, koja je nastala iz istih razloga kao prva crkva, ali je po Pouliku preživjela katastrofu moravske samostalnosti iz 909. g. i trajala je do u treću četvrtinu 10. stoljeća; nekropolu on datira približno od druge polovice 9. stoljeća do u prvu polovicu 10. stoljeća.⁸³ Materijal grobnih priloga analogan je većim dijelom onome iz velike nekropole »na valách«, ali na »Špitálky« ima samo dva para željeznih oštećenih ostruga⁸⁴ poput ostalih navedenih primjerala. — Dva para željeznih ostruga, od kojih je jedan par sačuvao tragove srebrnog tauširanja, potječu iz ratničkih grobova 9. stoljeća iz treće nedavno objavljene nekropole s istovremenom crkvicom na lokalitetu Modrá kod Velehrada u istom kraju Moravske.⁸⁵

Ovdje smo se držali rezultata najnovije literature, a inače bi se na osnovu starije literature moglo naći, dakako, još podataka o analognim nalazima u Čehoslovačkoj. Dovoljno je podsjetiti na odavna poznati kneževski grobni nalaz iz Blatnice u Slovačkoj, s veoma bogato ukrašenim karolinškim mačem tipa D, jednostavnim ostrugama, karolinškim kopljem i stremenima, te garni-

turom specifičnih postkeszthelyskih ukrasnih okova;⁸⁶ ovaj nalaz valja datirati u prvu polovicu ili u sredinu 9. stoljeća. Analognih nalaza ima više, tako na primjer, spata i ostruge skromne izradbe iz groba ratnika na lokalitetu Nitrianské Zabokreky u Slovačkoj i t. d.⁸⁷ Iz Češke se može navesti na pr. spata tipa X iz groba ratnika na Hradčanima u Pragu,⁸⁸ te znameniti kneževski grob iz Kolina s kasnkarolinškim priložima, od kojih su prvenstveno zanimljive bogato ukrašene ostruge,⁸⁹ kao analogija za primjerke iz dalmatinske Hrvatske. Tim nizanjem analogija moglo bi se i nastaviti, ali to nije svrha ovih redaka.

Na koncu, valja imati u vidu osnovnu činjenicu, da su ovdje iznesene analogne pojave prouzročene povijesnim zbivanjem tog vremena. Nakon sloma avarske dominacije stvaraju se u Podunavlju i na Jadranu poslije 800. g. prve slavenske državne tvorbe 9. stoljeća, i to: hrvatska kneževina u dalmatinskom području, pokušaji organizacije kneževine s manje ili više uspjeha u panonskim krajevima (Sisak, Blatnograd) i, nešto sjevernije, Velikomoravska država. U njihovoj arheološkoj ostavštini zrcali se niz analognih elemenata, kao posljedica utjecaja karolinškog kruga s jedne strane, koji se, uz ostalo, očituje u oružju i konjaničkoj opremi, a s druge strane bizantskog kruga, što se može slijediti na pr. na nakitu. Zajedničke kulturne značajke ovih triju slavenskih središta mogu se, dakako, pratiti ne samo na ovdje prikazanim analognim primjerima, već i u širem opsegu manje ili više na ostalom arheološkom materijalu, kao odrazu povezanih kulturnih i povijesnih zbivanja istoga vremena.

DODATAK

Od velike su važnosti najnovija istraživanja Arheološkog instituta Čehoslovačke akademije znanosti, i to njenog ogranka u Brnu, pod iskusnim rukovodstvom Poulika, na području južne Moravske. O njima je Poulik usmeno referirao u više navrata na stručnim arheološkim sastancima (tako na pr. u Poznańu i u Krakówu u svibnju 1957. g.) i uz to popularno u dnevnoj štampi ČSR, iako rezultati nisu još sustavno objavljeni. Nakon toga što je ovaj rukopis bio predan za štampu, imali smo prilike vidjeti taj teren, te dozvolom kolege

⁷⁸ Hrubý, o. c., p., 182 sqq., fig. 31—33.

⁷⁹ Hrubý, o. c., p. 360.

⁸⁰ Eisner, *Slavia Antiqua*, I, 1948., p. 367 passim.

⁸¹ Hrubý, o. c., pp. 356 sqq., 359 sqq.

⁸² Poulik, *Památký Archeologické*, XLVI, 1955., p. 307 passim.

⁸³ Poulik, o. c., pp. 344, 350.

⁸⁴ Poulik, o. c., p. 320, fig. 22, 3, 4, 25, 2, 3.

⁸⁵ Hochmanová, *Acta Musei Moraviae*, XL, 1955., p. 124, tab. XXIII., 2, 3 (ove potonje ostruge nade su zajedno u grobu s jednim kasnokeszthelyskim jezičcem i jednim jezičcem karolinškog stila, što je češća pojava za nalaze prve polovice 9. stoljeća u Moravskoj).

⁸⁶ Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, 1905., II, p. 426 sqq., III, tab. 321.—323. — *Červinka*, *Slované na Moravě a říše Velkomoravská*, 1928., p. 183, fig. 64.

⁸⁷ Eisner, *Obzor praehistorický*, IV, 1925., p. 57, fig. 9, 10. — Cf. *Červinka*, o. c., p. 186, fig. 67.

⁸⁸ Borkovský, *Památký Archeologické*, XLII, 1946., pp. 126, 130 sqq., fig. 1, 3, 5, 5a. — Cf. *Filip*, *Praha pravěka*, 1949., p. 144, fig. 108.

⁸⁹ Schráníl, *Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens*, 1928., p. 293 sq., tab. LXV, 5, 6.

Poulika želimo ovdje naknadno upozoriti u nekoliko riječi na dosadašnje stanje tih istraživanja, s obzirom na dodirne točke s dalmatinskom Hrvatskom. Na velikom gradištu »Valy« u selu Mikulčice (kotar Hodonin), blizu desne obale rijeke Morave, istražuje se prostrani arheološki lokalitet unutar ranosrednjovjekovne fortifikacije, i to naseobinu, crkve i nekropolu. Radovi na tom terenu trajat će nesumnjivo kroz više godina. Opsežan Poulikov izvještaj o iskapanjima za 1954.—1956. g. izaći će uskoro u Památky archeologické, XLVIII, 1957. Prvobitno naselje s tragovima kolja još je u toku istraživanja, a dosad je ustanovljeno od kamene arhitekture, pored jedne malene jednobrodne uništene crkvice, unutar dviju prostorijski civilne funkcije druga mala jednobrodna crkvice (dužine cca. 16 m.). Jedinstvena je relativno uska trobrodna bazilika (dužine cca. 34 m.), za koju nema analogija u Moravskoj, ali nju bi se približno moglo usporediti s prostranijom trobrodnom (kasnije pregrađenom) bazilikom sv. Marije u Biskupiji, gotovo iste dužine, kao i sa znatno manjom trobrodnom bazilikom u Gornjim Koljanima. To bi međutim predstavljalo predmet posebnog razmatranja, jer su te dalmatinske crkve bile dulje u upotrebi i ukrašavane su kamenim crkvenim namještajem predromaničkog i romaničkog obilježja, što nedostaje crkvama u Moravskoj.

Grobovi, od kojih je do 1957. g. iskopano preko 150, i to naročito oni oko obiju crkava u Mikulčicama, sadrže dragocjene nalaze, mnogo zlatnog nakita, tako na pr. naušnice poput onih iz Starog Města i uz to pojedine osobitosti ukrašavanja privjesaka, okrajaka remenja i t. d. Među brojnim ostrugama ima ranijih primjeraka s kukama i onih karolinškog tipa, od kojih je jedinstven par od pozlaćene bronce, ukrašen nizom ljudskih obrazina, što podsjećaju na ukras t. zv. blatničkog stila, prema spomenutom slovačkom nalazištu Blatnica. Od mačeva iz grobova ratnika jedna je spatata tipa H, poput onih u Starom Městu, a druga je spatata tipa K, analogna spatama iz grobova s biskupijske i s koljanske Crkvine, kao i onoj iz Podsuseda kod Zagreba, što smo ih naprijed spomenuli. Naselje na gradištu u Mikulčicama počelo je po svoj prilici već u 8. stoljeću, ali trobrodnu baziliku i grobove s bogatim prilozima, kao i one ratničke grobove s mačevima i ostrugama karolinškog tipa, valja datirati svakako u 9. stoljeće, zapravo u vrijeme cvata Velikomoravske države, koja je sigurno imala na tom položaju jedno od svojih središta. Daljnja istraživanja u Mikulčicama pružit će svakako potpuniju sliku o tom nalazištu u južnoj Moravskoj, posebno značajnom za srednju Evropu, a



Mikulčice, pogled na teren s grobovima i trobrodnom bazilikom (po Pouliku)

ovim želimo ukazati samo na to, da suvremena arheološka istraživanja u Moravskoj pružaju primjerne rezultate i mogu korisno poslužiti ovdje kod nas, ne samo kao komparativni materijal, već i za kronološki putokaz pri datiranju starohrvatskih nalazišta.

Zahvaljujemo kolegi Pouliku, da nam je dozvolio reproducirati već sada ovdje priloženi snimak terena u Mikulčicama iz 1956. g. Na njemu se razabira jedan dio grobova uz baziliku, a za jugoslavensku arheologiju je taj fotosnimak koristan i radi toga, jer su približno slično morale izgledati situacije pri otkrivanju starohrvatskih grobova uz bazilike na biskupijskoj i na koljanskoj Crkvini, ali ove situacije nam nažalost, u onim prilikama i vremenu završetka 19. stoljeća, kad ih se iskopalo, nisu uopće fotografski dokumentirane.

ZUSAMMENFASSUNG

Vorliegenden Aufsatz widmet Vf. Herrn Ljubo Karaman, dem verdienten Forscher altkroatischer Altertümer, dessen Lebensarbeit aus dem Bereiche der heimischen Kunstgeschichte und der frühmittelalterlichen Archäologie Kroatiens nach wie vor bleibenden Wert, auch ausserhalb Jugoslawiens, haben wird.

Vf. beschäftigt sich zuerst mit der Frage derjenigen Gräber vom Fundort Crkvina in Biskupija, bei Knin im dalmatinischen Hinterland, die karolingische Schwerter und Sporen enthalten (Anm. 1 — 26). Es handelt sich um etwa 6 Reihengräber mit Männerskeletten in einfacher Holzverkleidung der Gruben, weiter um 1 Holzverkleidetes Knabengrab in einer rohgemauerten und gewölbten Gruft unter der dortigen Basilika, ausserdem um 1 Jünglingsgrab und 1 Männergrab, beide in eben dieser Basilika in 2 Steinsarkophagen beigesetzt. Vier von den Reihengräbern sind münzdatiert (Goldmünzen des Konstantin V. Kopronimos, 741—775), dazu auch das Männergrab im Steinsarkophag (Goldmünze Basilius I., 867—886). Der Bau der Basilika geht auf das 9. Jrh. zurück, sie wurde im 11. Jrh. umgebaut und ist zumindest bis etwa im das 13. Jrh. benützt worden. Das grosse Gräberfeld an der Crkvina war lang in Gebrauch, Spuren weisen noch auf die Zeit vor der kroatischen Landnahme hin, die spätesten Gräber dieser Nekropole gehören etwa schon der beginnenden Türkenzeit an.

Die karolingischen Funde aus den angeführten Gräbern aus Biskupija sind zum Teil publizierte Schwerter vom Typ K, K-O (Anm. 21) und reich verzierte Sporen, aus Bronze feuervergoldet, entweder mit vegetabilen Kerbschnitt oder mit ziselierten Rosetten geschmückt, weiter aus Eisen mit silbertauschierten Ornamenten versehen, ausserdem mit Silber überzogene, oder auch in Silber gearbeitete Stücke. Einige von den Sporenpaaren stellen Prachtexemplare dieser Art dar (deren Abbildungen in deutschsprachiger Literatur in den Anm. 20 und 23 vorliegen). Karolingische Schwerter (eines Typ K) und Sporen (darunter auch zwei unbekanntes schwere Paare aus Bronze mit Silberschmuck) stammen aus Gräbern von einem anderen Fundort, Crkvina in Gornji Koljani bei Vrlika (Anm. 28 — 33), auch aus derselben Gegend (Anm. 20 und 23, nur je 1 Exemplar abgebildet). Etliche Einzelfunde von artverwandten Schwertern und Sporen aus Kroatien, Bosnien und Slowenien (Anm. 34—42), einige in einfacherer Ausführung, teilweise aus karolingischer Zeit, werden mitberücksichtigt.

Auf Grund der historischen Gegebenheiten (Anm. 51 ff.) datiert Vf. die altkroatischen Gräber mit karolingischen Spatha- und Sporenfunden aus Biskupija und Gornji Koljani alle in die Zeit nach 800, bzw. in das frühe bis späte 9. Jrh., weil erst nach dem Friedensvertrag von Aachen (812) ein stärkerer karolingischer Einfluss auf das junge kroatische Fürstentum an der Adria und im dalmatinischen Hinterland historisch wahrscheinlich ist, obwohl schon um 797 Karl der Grosse diese Gebiete beanspruchte, die etwa um 803 unter sein Machtbereich gelangten. Von den Goldmünzen Konstantin V. Kopronimos in den erwähnten Reihengräbern ausgehend, hat man dieselben bisher in die zweite Hälfte des 8. Jrh. datiert (Anm. 50), was jedoch kein zwingendes Argument sein muss, weil eben diese byzantinischen Goldmünzen in Dalmatien stark im Umlauf waren und deswegen wohl länger in Benützung sein konnten. Die typologischen Merkmale, besonders der schweren Sporen und die niemals kurze Stachelbildung sämtlicher Nietensporen, sogar auch an den Ösensporen von Gornji Koljani (Anm. 23), sprechen für die dargelegte historisch bedingte Datierung, die vor dem frühen 9. Jrh. nicht möglich sein dürfte.

Als Vergleichsmaterial beschäftigt sich Vf. mit den Sporenfunden aus verwandten Gräbern des 9. Jrh., die aus Zalavár = Blatnograd in Pannonien neuerdings vorgelegt worden sind (Anm. 64 ff.), weiter auch mit den Sporen- und Spathafunden aus ähnlichen Gräbern der grossen Nekropole von Staré Město (Anm. 75 ff.), nebst anderen Vergleichsexemplaren aus der Zeit des Grossmährischen Staates. Sie alle entstanden unter ähnlichen historischen Gegebenheiten in den erwähnten slawischen Zentren des 9. Jrh. und bekräftigen eindeutig Vf.'s angeführte Datierung der analogen altkroatischen Kriegergräber mit karolingischen Waffen und Prunksporen.

Im Anhang weist Vf. auf die neuesten Grabungen Poulíks in Mikulčice in Südmähren hin, die für Mitteleuropa von hervorragender Bedeutung sind (einstweilen noch unveröffentlicht) und wertvolle Vergleiche zur Datierung altkroatischer Kirchen und Gräberfunde des 9. Jrh. bieten (vgl. Abb. Mikulčice, Grabung 1956, nach Poulík). Der erste Poulíksche ausführliche Bericht erscheint demnächst in *Památky archeologické*, XLVIII, 1957.